

ALSTED PROFESSZOR CSALÁDJA ÉS ADATOK A DANCZKÁVAL VALÓ KULTURÁLIS KAPCSOLATAINKHOZ

Szalárdi Siralmas magyar krónikájában I. Rákóczi Györgyről írván, megemlíti, hogy: „az mint akármely tudós emberek is mindenkor, úgy a professorok Alstedius mig éle, s Bisterfeldius és Piscator nála nagy becsületben tartatván, s azokkal conversalkodván, s sok dolgokban tanácskozáván is, hogy azoknak egész Belgiumban, Angliában, s egész keresztyénségben nagy hírek nevök, s ismeretségek volna, minden dolgainak jó előmenetelit, s az hazának virágzó nevedését, azok is felette nagyon kiterjesztették vala.”¹ Márpedig ez nem történhetett volna meg, ha Alstediusék legkevesbé is tapasztalják azokat a hatalommal való visszaéléseket, amelyekkel Kemény János a halott fejedelmet befeketítette. Tehát nemcsak ők, de Rákóczi is nagyra becsülte a fehérvári kollégium tanárait, s közöttük elsősorban is a kiváló képességű és tudású s éppen ezért európai hírű Alstedius, az iskola vezető professzorát. De nemcsak a fejedelem, hanem Geleji püspök is őszinte szomorúságáról tesz bizonyosságot Rákóczihoz 1638. december 2-án Gyulafehérvárról intézett levelében: „En bizony kglmes uram, kisírhathnám mind a két szememet a szegény Alstedius uram halálán való keserűségemben, ugyan nem igen száradtak még eddig meg, de mi haszna?” A továbbiakban pedig dicséri a fejedelmet Alstedius árváihoz való kegyelmességéért.²

Alstedius árvái alatt a feleségét és gyermekeit együttesen kell értenünk. A róluk való gondoskodás mértékét nem tudom, úgy látszik azonban, hogy a családfő halála után továbbra is az országban maradtak. Ezt látjuk a kolozsvári sáfárpolgár 1647. évi számadáskönyvében, elszámolván, hogy június 5-én „Astediuse ne Erkezik Feieruarrol megien Danczkara Hazaiaba[n] S(alus) C(onductus) L(evelére) B(író) V(ram) P(arancsára) Gazdal(kodtam) 7 personara — facit fl. 2 d. 43”. Majd a fejedelem szekerezése főcím alatt azt számolja el a sáfár, hogy ugyanazon a napon „Astediuse ne erkezen . . . Danczkara menne . . .” s a kocsija elébe a sáfár lovakat ad Váradig.³ Minthogy tehát fejedelmi menetlevéllel utazott, a fejedelem terhére ezért láthatta el a sáfár étellel-itallal s adatott postalovakat kocsija elébe.

¹ Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. Pest, 1853. 144.

² Beke Antal: Geleji Katona István levelei Rákóczihoz. Itk 1894: 336—37. — Thury Etele: Iskolatörténeti Adattár. Pápa, 1906. I. 27.

³ Kolozsvár városi sáfárszámadás. 1647. 427. 531. (A kolozsvári állami levéltárban.)

Ez is bizonyítja, hogy ura halála után továbbra is Fehérváron maradván, ezzel az alkalommal bizonyosan csak atyafilátogatásra, nem pedig végleges kiköltözésre indult útba Danczkába.

Ismeretes, hogy Bisterfeldius első felesége Alstediusék leánya volt, ő azonban gyermektelenül hunyván el, ura ezért 1643 júniusában újra megházasodván, feleségül vette a kolozsvári gazdag kereskedőcsaládból származó Stenczel Annát.⁴ Új házassága ellenére továbbra sem szakadhatott meg az Alstedius családdal való rokoni kapcsolat, ezt ugyancsak a kolozsvári sáfárok számadástételeiből merem következtetni. Ugyanis 1647. február 27-én: „Erkezik Danczkáról Bisterfeldius Vram Gottfrid neű Attyafia Nemet Vrunknak Penztis hoz Patak felol.” Valamivel bővebb szöveggel találjuk ezt a fejedelem szekerezésének elszámolási csoportjában felsorolva: „Gottphrid neuű Danczkai Pap erkezik Bisterfeld Vra[m] attiafia, kísérik Darabontok is, penztis hoz, leveleket is Tokaybol.”⁵

Az ezután következő tétel a kolozsvári sáfár 1651. esztendőbeli elszámolása, amely szerint október 6-án „Astedijs Vram Erkezik Patakrol negied magual Megien Feieruarra az Temetesre ualo Epitaphiumok Kezitesere”. Folytatólagosan jegyeztetett még fel: „Eodem die it ez egy Napo[n] megh maradna az Papokkal ualo beszelgetesi miat B. V. P. Vacsoraris kelet Gazd(álkodnom.)”⁶

A fenti sorokat olvasva, első elképzelésünk az lehetne, hogy mivel csak néhány nappal megelőzőleg halt meg Sárospatakon Henrietta, herceg Rákóczi Zsigmond ifjú felesége, ezért az ő temetésére készül az epitaphium, ámde hiszen a temetéshez szükséges ötvös mívű tábla elkészítését a fejedelem még november 4-én is sürgeti Brozernél,⁷ sőt a kolozsvári sáfár szerint: október 30-án „Erkezenek Vrunk Vdvari Katonay Fogarasbol, Vitetnek Egy szeker Fekete Posztott Patakra Rakoci Sigmondne Temetesere”,⁸ majd arra mutatnak rá, hogy a temetés december 10-én történt a sárospataki belső templomban,⁹ ilyenképpen nem lett volna értelme, hogy epitáfium készítésére már október 6-án Fehérvárra menjen Astedijs (Alstedius). Az epitáfium azonban tulajdonképpen sírverset, sírfeliratot jelent, éppen ezért aligha történhetett volna meg, hogy annak megszerkesztésére Patakról Fehérvárra jöjjen, amikor a temetést is Patakra tervezték, ha pedig az epitáfium alatt a nyomdai úton előállított temetési kártát értené a sáfár, ezért se keresték volna meg a fehérvári nyomdát, hiszen már éppen egy esztendeje, hogy a pataki tipográfia megkezdette működését,¹⁰ sőt ha a sírfeliratot kőbe szándékozták volna faragtatni, azért se Fehérvárra fordulnak, hanem a kassai vagy a kolozsvári jeles kőfaragókat keresik meg. Mindez tehát azt bizonyítaná, hogy Astedijs nem a Henrietta epitáfiumáért igyekezett Fehérvárra!

Talán a három éve eltemetett öregbik Bethlen István temetőhelyére gondoljunk? viszont az ő sírversét ha nem Bisterfeld, abban az esetben

⁴ I. h. 1643. 76. 512.

⁵ I. h. 1647. 410, 624.

⁶ I. h. 1651. 114, 115.

⁷ Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. 444.

⁸ Sáfár. 1651. 258.

⁹ Szalárdi. 257.

¹⁰ Takács Béla: Comenius sárospataki nyomdája. Sárospatak, 1958: 41—42.

a huszti udvari pap, esperes Selyei Balogh István szerkeszthette, akit különben egy félesztendő múlva az ifjabb fejedelem is (Medgyesi Pál helyébe) udvari papjául választott. Rajtuk kívül gondolhatnánk arra, hogy az alig két esztendeje elhunyt Geleji Katona István püspök sírversének megszerkesztése végett keresi fel Fejérvárat; no, de ez sem valószínű, amikor ott helyben él a jeles Bisterfeld professzor, akinek tollát a jelesebb halottak epitáfiumának megírására rendszerint igénybe szokták venni. (Gondoljunk csak — mint az egyik legkorábbi példára — a Szenczi Molnár halála alkalmából írott, gyakran idézett szép sorokra.)

Ezek után tehát nem tehetek mást, mint hogy megismétlem I. Rákóczi György síremlékéről írott cikkemből a Kolozsvár városi sáfárnak Asted ide érkezése utáni ötöd napon, vagyis 1651 október 13-án kelt feljegyzését; eszerint a fejedelem monumentumához kifaragott 50 szekérenyi kőnek egyik gondviselője is ide érkezett.¹¹ Azt hihetjük, hogy igen nagy valószínűséggel ehhez kapcsolható Asted jövetele. De hogy milyen feladat jutott számára, azt csak nagyon kétes érveléssel támogathatom, azzal ugyanis, hogy a krakkói szobrász Bisterfeld versét véste ki,¹² Astednek pedig azonosnak kell lennie Bisterfeld első felesége utáni sógorával; s minthogy — amint fentebb már láttuk — Kolozsvárról azonnal nem sietett tovább, sőt vacsora idejére s ilyenképpen éjszakára is itt maradt „az Papokkal ualo beszélgetesi miatt”¹³ — ebből bizonyos, hogy csakis papnak, vagy papi jellegű férfiúnak kellett lennie, hiszen kinek másnak van utazásközi állomások papjaival való beszélgetni valója? Ezzel kapcsolatosan meg kell neveznem, az ekkori kolozsvári református papokat Jenei G. István esperes, Veresmarti Gáspár, a későbbi püspök, Enyedi P. Bálint, Batai György, legfőképpen pedig a Danczkában is tanult Graffius Gáspár szász lelkipásztor személyében.¹⁴ Minthogy pedig bizonyos, hogy Astedius járatos volt az országban (Sárospatak, Kolozsvár, Gyulafehérvár), mindenképpen az látszik valószínűnek, hogy ő csakugyan Alsted Henrik főprofesszor rokona, talán éppen fia lehetett, akit lengyelországi összeköttetései miatt Lorántfi Zsuzsánna nyugodtan hatalmazhatott fel az emlékmű létesítésével kapcsolatos teendők intézésére. Bárha az sem egészen lehetetlen, hogy Astedius uram akár a fehérvári muskétérosok, akár a pataki németek papja volt, akit a kolozsvári sáfár 1649. május 15-én nevének megjelölése nélkül említ,¹⁵ csakhogy ezek vagy katolikusak, vagy legalábbis evangélikusok lehettek. Ha viszont külső országokban helyezkedett volna el, akkor netalán éppen danczkai lelkipásztor, hiszen láttuk, hogy a főprofesszor özvegye is e várost nevezi meg hazájának.

Ebben az esetben azonban vissza kell térnem az ifjú hercegné korai halálához, feltéve, a kérdést, hogy elvégre miért is ne lehetett volna A(l)stedius esetleg mégis a német anyanyelvű pfalzi Henrietta hercegnőnek, Rákóczi Zsigmond 1651 szeptemberében Sárospatakon elhunyt és december 10-én ugyanott a belső templomban „néhai serkei Lorántffi Mihály temetőhelyébe” eltemetett ifju feleségének¹⁶ udvari papja? (Természete-

¹¹ Az 1651. évi sáfár számadáskönyvének 114. lapjáról idézek. (KLt)

¹² Ugyane kötetben Détsky Mihály-adata alapján.

¹³ Sáfár 1651. 115.

¹⁴ Lásd a róluk írt cikkeket az Adattár II. kötetében.

¹⁵ Sáfár. 1649. 143.

¹⁶ Szalárdi 255—257.

sen, ha erre gondolunk, akkor semmiképpen nem lehet szó a fejedelem sírkövével való vonatkozásbahozatalról!) Így talán könnyebben megmagyarázható volna a sáfár számadáskönyvének jövő időt sejtető bejegyzése, vagyis az a lehetőség, hogy A(l)sted a sógorához utazott Fehérvárra, hogy vele megírassa a hercegné sírkövére vésendő feliratot s netalán magát a sírkövet is kőfaragó Benedekkel, vagy a szebeni Elias Nicolaival kifaragtassa.

(Azt az elképzelést, hogy netán az édesapja: az európai híru tudós professzor számára hozhatott egy falba illeszthető epitaphiumot — úgy hiszem — el kell vetnünk. Hiszen a Bethlen Gábor által hívott professzort 13 esztendővel megelőzőleg temették el a gyulafehérvári székesegyházban, s nyughelyét sem a család, még kevésbé maga a fejedelem nem hagyta volna ennyire sokáig megjelöletlenül.)

Foglaljuk össze e sokféle — egymásnak is ellentmondó — feltételezés legfontosabb tanulságait: az „Astedijs Uram” 1651 októberi Patakról Fehérvárra utazásával kapcsolatban nem sikerült bizonyosan megállapítani sem azt, hogy kinek a temetésére való epitáfiumok ügyében járt el, sem azt, hogy kicsoda is lehetett ő tulajdonképpen. Nagyon valószínű azonban, hogy neve Alsted-nek értendő, hogy a híres professzor leszármazottja s papi személy lehetett, akkor pedig egészen bizonyos, hogy volt valamelyes köze Danczkához.

Alstedius professzor családjáról több adatot nem sikerült felkutatnom.

*

A Danczkával való összeköttetés nyomait azonban már korábban is megtaláljuk, minthogy az erdélyi kereskedelemnek nem egy szála ágazott el a Visztula mentén egészen a Balti-tengerig. Itt azonban csak a XVII. szd. folyamának egynéhány adatára kívánok reámutatni. Így látjuk az Európát gyalogszerrel bejáró Szepsi Csombor Mártonnak 1620-ban Kassán megjelentetett könyvéből, hogy ő, aki évekig tanult Danczkában, jól ismervén a város szellemi és gazdasági életét, azt mondja róla, hogy „Pruz Országának nem csak Metropolisza, hanem legh föbbik Eporiuma, az az, az tengertül be hordot marhának véuésének adasának helye. Én mondom ez egész Országának Aszszonyának”. De szellemi téren is vezető szerepe van: van jeles iskolája, könyvtára és 12 temploma.¹⁷

Számos példa van arra is, különösen a németalföldi akadémiákra igyekező diákoknál, hogy ha útjuk folytatására nem a szárazföldi, hanem a tengeri utat választották, abban az esetben Danczkáig a Visztulán felhajózva, ott megállapodtak egy időre s csak azután szállottak tengerre. Ennek bizonyítására elégséges egyetlen példára: a hollandiai Leydában tanuló Haller Gábor naplójára hivatkoznom, ő ugyanis 1635. február 23-án azt jegyezte fel: „Allatae sunt litterae Dantisco a Michaele Salardino, ubi de 180 Ducatis ab Ill. Principe missis scribit.” Majd február 27-én „exaravi literas Dantiscum ad D. Salardi, ut illos 180 Ducatos ab Ill. Principe missos ibi mercatori cuidam nomine Jacobo Breiine. tradat, cuius factor Verstrateus junior hic mihi satisfacit”. Április 14-én meg is kapta a 180 aranyat,¹⁸ bárha Szalárdi

¹⁷ Szepsi Csombor Márton összes művei (Kiad. Kovács Sándor Iván—Kulcsár Péter, Bp, 1968. 149.).

¹⁸ ETA IV. 26. Idézttem már Szalárdi Mihályról szóló cikkemben (Adattár I, 552—554.).

Mihály csak május 21-e táján érkezett Leydába, ugyanis ekkor iratkozott be az itteni akadémiára.¹⁹ Hazafelé térő útjában maga Haller is a tengeri utat választotta, Danczkában azonban mindössze csak 1635. június 17—20. napokat töltötte.²⁰

Itt lett lelkipásztor az az „Albertus Niclasius Polonus”, aki nagyszámú magyar és más nemzetiségű diáktársával egyidőben a nagy hírű Pareus Dávid heidelbergi professzor tanítványa volt, s mint ilyen, 1619. augusztus 14-én vitatkozást tartott. A magyar teológusok közül egyetemi társai voltak a többek között Tiszabecsi P. Tamás, Tállyai Putnoki János, Jászberényi Mátyás, Bojti Veres Gáspár, Prágai András, Szentkirályi Benedek, Diószegi V. Mihály, Csulai György.²¹ Rajtuk kívül — tudjuk — itt van még ifj. Bethlen István is, valamint Geleji Katona István. Ismeretsege, sőt barátsága itt szövődhetett a magyar teológusokkal. Ennek jelét abban is látjuk, hogy amikor Geleji Katona István püspök 1640-ben kiadta „Praeconii Evangelici Tomus Secundus” című munkáját, az üdvözlő verseket írók: J. H. Alstedius, M. Th. L. Piscator, Albertus Niclasius, Ecclesiastes Petro Paulinus Dantisci, J. H. Bisterfeldius, Paulus Kereszturi voltak.²²

Azt is tudjuk, hogy Rákóczi hozzákezdvén a kolozsvári Farkas utcai templom felépítéséhez, a Danczkába küldött követeknek, úgymint Ujlaki Lőrincnek és Gaudi Andrásnak a többek között 1640. január 25-én azt adta utasításba, hogy „Danczkán keressenek egy igen jó kőművest, ki a boltot 11 ölnyi szélességre is mesterségesen s állandóul meg tudja csinálni”.²³ Minthogy e követeknek — úgy látszik — nem sikerült megfelelő mestert találniok, ugyanennek az esztendőnek június 29-én Selmeczi János megbízottját küldte, akit arra utasított, hogy „Isten áldomásával egyenes utját continuálja Danczkára s ott keresse Niclasius urat, az ott való orthodoxus főpapot. . . . Onnét Vilnára siessen. . . . Onnét menjen a curlandiai herceghez is. . . . Niklázius urat is találja meg, kérvén ő kegmét is, az mesteremberek szerzésében legyen segítséggel”.²⁴ A sok keresésnek végtére is eredménye lett. A kolozsvári városi sáfár 1642. április 2-án azt jegyezte fel, hogy Rákóczi politikai követével „Erkezzenek Geocsy Pallal Danczkarol három Nemet keomiesek es három Munkaczi katonàk”.²⁵ E német mesteremberek György főkőművessel az élükön azután nemcsak a templom boltozatát készítették el, hanem a fejedelem több éven át itt tartotta őket, szakértelmüket tisztességes fizetés mellett igénybevéve.²⁶

Az öreg fejedelem különben nemcsak magával Danczka városával, de a balti államok hercegeivel is állandó politikai összeköttetésben volt, sőt Janusz Radzivil litvániai herceg 1646. augusztus 22-én Munkácson fel is kereste Rákóczit.²⁷ Ez azonban már politikai természetű látogatás volt.

¹⁹ Archiv N. F. XVI. 208.

²⁰ ETA IV. 27.

²¹ Davidi Parei Thesaurus Biblicus. Heidelberg, (1620?)

²² Geleji Katona István: Praeconii Evangelici Tomus Secundus. Gy.-fehérvár, 1640.

²³ EOE X. 264.

²⁴ I. h. X. 296.

²⁵ Sáfár. 1642. 52.

²⁶ Szerző: A kolozsvári farkas-utcai templom 1638—47. évi felépítése. (Kéziratban.)

²⁷ Szalárdi. 221.

Az ifjú s a felnőtt Apáczaira a most bemutatott emlékek hihetőleg annál is inkább reményt keltő hatással is lehettek az országnak a távoli nyugathoz mérhető fejlődése tekintetében, mert hiszen, ha biztos nyomunk nincsen is rája, de ezek a kulturális utak noha egy időre el is torlaszolódtak, későbbre azonban ismét csak észrevehetők az összeköttetések szálai. Például vehető, hogy a felső-magyarországi menekült Faigel Péter lengyelországi politikai kiküldött 1679. április 27-én Varsóban keltezett levelében arról tudósítja Teleki Mihály kővári főkapitányt, hogy „Danczkára való menetelemmel Kgdnek Uram, az mennyiben lehetett, használtam, az vásárlásokat alkalmasint megvettem, sok szép könyvet vettem, de atlaszt nem találtam, Amsterdamban vagyon, novissima editio, olyan, az mely még Danczán sem volt, elhittem, ott helyben olcsóbban vehetne az ember, de az danczkai bibliopolák száz aranynál alább nem akarják meghozatni. Globusokat sem találtam eddig”. Teleki majd 1679. június 27-én Uzdiszentpéterről Absolon Dániel lengyelországi követhoz intézett levelet; ebben „kegyelmedet kérem, engem szerezzen reá egy Tuanus historicusra ... és egy francia ezüstös kalamáris ládácskát” hozzon.²⁸

Ismeretes, hogy mind a katolikusoknak, mind az unitáriusoknak sok érintkezési lehetőségük volt Lengyelországgal, de azok csak nagyon ritkán terjedtek a Balti-tengerig, különben is a katolikus egyház a XVII. század elején Kelet-Magyarországon már súlytalanná vált, ellenben az unitáriusok nagyon megapadt számuk ellenére is nagy erőfeszítések árán, de mégis csak igyekeztek fenntartani azt a magas szellemi színvonalat, amelyet itt a XVI. század második felében elértek. Számos tudós férfiút plántáltak be Németországból s Lengyelhonból, de ezek közül egyiknek-másiknak ha volt is valamelyes köze Danczkához, az azonban már nem hitelveik azonosságához és működésükhöz fűződik. Közülük ilyennek tudjuk Radecius Bálint kolozsvári iskolaigazgató, majd főplebánus, püspököt (†1632-ben Kolozsvárt), aki Danczkában született, azután a brandenburgi származású Stegmann Joákhimot, aki előbb danczkai református pap, állását azonban szociniánus elvei miatt elvesztette. Meghalt Kolozsvárt, 1633-ban, mint iskolaigazgató.²⁹

²⁸ Teleki Mihály levelezése. Szerk. Gergely Sámuel. VIII. 434, 449.

²⁷ Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története. I. 391—395. p.